

Бандура О. О.,

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх
справ

ОСНОВНЕ ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ТА СУЧАСНІ ІДЕОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

Доведено, що філософія виникла й розвивається як комплекс досліджень світоглядних питань і передусім – питання про відношення людини й світу. Аргументовано, що буття виражене у філософських категоріях як питання про відношення свідомості, духу та матерії, є основним питанням філософії. Обґрунтовано суперечливість поглядів матеріалістів та ідеалістів щодо першої сторони цього питання. Зроблено низку висновків і пропозицій стосовно того, що на сьогоднішній день суперечності у філософії й в суспільному житті треба розв'язувати шляхом гармонізації протилежностей, пошуку консенсусу; гармонія свідомості й матерії означає, що зміст свідомості та знання відповідає дійсності, правильно відображає суще, свідомість визначає розвиток матерії, суще перетворюється на належне; принцип гармонії протилежностей повинен слугувати підґрунтям для нової української ідеології, спроможної об'єднати всіх громадян України.

Ключові слова: філософія, основне питання філософії, суперечність, гармонізація протилежностей, ідеологія.

Доказано, что философия возникла и развивается как комплекс исследованных мировоззренческих вопросов и прежде всего – вопроса об отношении человека и мира. Аргументированно, что бытие, выраженное в философских категориях как вопрос об отношении сознания, духа и материи, является основным вопросом философии. Обоснованно противоречивость взглядов материалистов и идеалистов относительно первой стороны этого вопроса. Сформулировано ряд выводов и предложений относительно того, что в наше время противоречия в философии и в общественной жизни нужно решать путем гармонизации противоположностей, поиска консенсуса; гармония сознания и материи значит, что содержание сознания, знания отвечает действительности, правильно отображает сущее и что развитие материи определяется сознанием, сущее превращается в должное; принцип гармонии противоположностей должен послужить основанием для новой украинской идеологии, способной объединить всех граждан Украины.

Ключевые слова: философия, основной вопрос философии, противоречие, гармония противоположностей, идеология.

Philosophy arose up and develops as complex of researches of world views questions and foremost of question about the relation of man and

world. It is shown in philosophical categories as question about the relation of consciousness, spirit and matter, reality, it is the basic question of philosophy. The looks of materialists and idealists in relation to the first side of this question conflict with each other. In our time contradictions in philosophy and in public life must be decided by harmonization of oppositions, finding of consensus. Harmony of consciousness and matter means that maintenance of consciousness, knowledge answers reality, correctly represents it and that development of matter is defined by consciousness. Principle of harmony of oppositions needs to be put also to basis of new ukrainian ideology that would unite all citizens of Ukraine.

Keywords: *philosophy, basic question of philosophy, contradiction, harmony of oppositions, ideology.*

Ж. Маркс та Ф.Енгельс звернули особливу увагу на основне питання філософії, оскільки вони використали матеріалізм для теоретичного обґрунтування пролетарської ідеології. У сучасному світі найважливішими проблемами є подолання загрози ядерної війни та екологічної катастрофи. Пошуки рішення цих проблем ґрунтуються на філософській ідеї гармонізації протилежностей. З даної ідеї слід виходити і при формуванні нової української ідеології, яка б об'єднала усіх громадян України.

Філософія виступає теоретичним підґрунтям ідеології. Принципову роль тут відіграє основне питання філософії. К. Маркс та Ф. Енгельс використали матеріалізм для обґрунтування пролетарської ідеології на противагу буржуазній. Нині на перший план у світі вийшли загроза ядерної війни та екологічна катастрофа. Теоретичним підґрунтям ідеології тих міжнародних і національних організацій, а також громадян, які борються за рішення цих проблем, повинна слугувати філософська ідея гармонізації протилежностей, необхідні пошуки соціального консенсусу.

Російська Федерація почала неоголошену війну з Україною. Вона має істотну ідеологічну складову, українська ідеологія та український менталітет протистоять російським. Українська ідеологія знаходиться в стадії формування. Основна складність полягає в тім, що чимало українських громадян на сході та півдні нашої країни, особливо у Криму, мають російський менталітет. Побудова новітньої української ідеології також мусить виходити з ідей гармонізації протилежностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обговоренню основного питання сучасної філософії присвячено дуже мало публікацій. Серед них передусім слід назвати монографію В.С. Лутая «Основне питання сучасної філософії. Синергетичний підхід» [1]. В ній наводиться така думка М. Кесади, Президента

Міжнародної федерації філософських товариств, обраного на Всесвітньому філософському конгресі у 1993 р.: «Найбільшим недоліком сучасного людства є невміння слухати і розуміти „не своє», толерантно ставитись до чужого і, навпаки, вміння з дивовижною наполегливістю перетворювати чуже на вороже» [1, с. 4]. З точки зору М. Кесади, «основне питання філософії зараз – це ствердження миру у світі та душах людей» [1, с. 4].

В.С. Лутай, аналізуючи дану проблему, зазначає, що сама по собі ідея ствердження такого миру не є новою – вона містилася вже майже у всіх моністичних релігійних системах і в більшості філософських вчень. Однак те, що саме дана ідея стала основним питанням філософії, є притаманним лише сучасній добі. В.С. Лутай доходить висновку: «Основним питанням сучасної філософії, вирішення якого стало найголовнішим і для всього людства, є досягнення неантагоністичного розв'язання тих найгостріших суперечностей, які виникли у взаємодії людства і природи, між основними соціумами, між суспільством та особистістю» [1, 5].

Мета пропонованого дослідження полягає в уточненні даних позицій, а також в тім, щоб встановити їхні зв'язки з ідеологічними проблемами сьогодення.

Звернемось до основного питання філософії. Світогляд – система найзагальніших уявлень про світ загалом і людину. Основним його питанням є питання про відношення людини до світу. Філософія є теоретичним світоглядом. Вона виникла і до сьогодні розвивається як комплекс досліджень світоглядних питань і передусім – питання про відношення людини до світу... Тому воно є також основним питанням філософії.

Але філософія – теоретична наука, причому вона є найабстрактнішою наукою. Вона піддала питання про відношення людини і світу операції абстрагування і надала йому нового вигляду – питання про відношення свідомості, духу та матерії, буття. Інакше кажучи, у цьому формулюванні застосовані граничні філософські абстракції, найзагальніші категорії філософії.

Основне питання філософії, як відомо, має дві сторони. Перша – що є первинним, а що вторинним – буття, матерія чи дух, свідомість, друга – чи можна пізнати світ. Матеріалісти вважають, що матерія є первинною, свідомість вторинною, ідеалісти дотримуються протилежної точки зору.

Обидві ці концепції мають однакове право на існування, обидві вони є гіпотезами, отриманими шляхом екстраполяції реальних явищ і процесів, обидві мають ідеологічне підґрунтя. Але обидві є однаково ненауковими, оскільки жодну з них в принципі не можна ані обґрунтувати, ані спростувати за

допомогою наукових методів. Вони виходять за межі людського досвіду, а в цьому досвіді свідомість і матерія існують у діалектичному взаємозв'язку.

Матеріалісти заперечують такий взаємний зв'язок. Зокрема, В. Ленін у своєму творі «Матеріалізм та емпіріокритицизм» піддав нищівній критиці тезу «нема об'єкта без суб'єкта». Він вважав, що буття, матерія існують об'єктивно, незалежно від людини та її пізнання.

Однак звернемось до лєнінського визначення матерії. «Матерія, – писав він, – це філософська категорія для означення об'єктивної реальності, що дана людині в її відчуттях, яка копіюється, фотографується, відображається нашими відчуттями, існуючи незалежно від них» [2, с. 131]. Воно свідчить, що Ленін був змушений визнати, що матерія дана нам в органічній єдності з відчуттями, а також зі свідомістю.

Матеріалісти просто вірять у первинність матерії, а ідеалісти – у первинність духу, свідомості, але ніхто з них неспроможний спростувати протилежні переконання. Це підтверджує вся історія філософії. Протягом тисячоліть як матеріалісти, так й ідеалісти висували різноманітні аргументи на користь своїх поглядів, але суперечка між ними продовжується й досі. Це схоже на дискусію щодо існування Бога. Досвід свідчить, що жодні аргументи нічого не доводять людині, яка не вірує, і не потрібні людині, яка вірує. Звичайно, йдеться не про насилья.

Можна взяти такий елементарний приклад. З точки зору здорового глузду, скажімо, камінь існує незалежно від нас. Проте точніше треба визнати, що для нас він існує лише у нашій свідомості як образ, створений в результаті відповідних пізнавальних процесів. Якщо припустити, що камінь існує сам по собі, незалежно від нашої свідомості, то ми нічого не можемо сказати про те, яким він є у цьому стані.

Тут доречно пригадати таку історію, яка трапилась у 20-ті роки минулого століття в одному українському селі. У цьому селі була церква, і був батюшка, який правив службу. І був там чекіст, який при кожній зустрічі зі священником задавав йому таке запитання: «То є Бог, чи його нема?» Зрозуміло, що святий отець не міг визнати, що Бога нема. А якби він сказав, що Бог є, то чекіст звинуватив би його в антикомуністичній пропаганді. Але святий отець був мудрою людиною і відповідав так: «Якщо ти віриш, що Бог є, то він є, а якщо віриш, що його нема, то його нема».

Матеріалізм, який твердить що матерія існує незалежно від пізнання, ідей, так само як й ідеалізм, котрий захищає протилежну позицію, по суті є віруваннями. Матеріалістична віра у первинність матерії та вторинність свідомості виступає

підґрунтям уявлення про комунізм, яке є міфом. Можна сказати, що комуністичне вчення – четвертою світовою релігією, яка, на відміну від буддизму, християнства та ісламу, обіцяє рай не на небі, а на землі. Тому вона завжди матиме прихильників. Хоча вірніше буде назвати комуністичне вчення не світовою релігією, а сектою, котра має прихильників у всьому світі, проте досить небагато.

Як матеріалісти, так й ідеалісти екстраполюють результати нашого досвіду. Однак це некоректні екстраполяції, їм неможливо знайти наукове обґрунтування. Проте Маркс та Енгельс надали боротьбі матеріалізму з ідеалізмом дуже гострого характеру, і він зберігся майже до кінця минулого століття. Причини цього явища мають не теоретичний, а практичний, точніше, ідеологічний характер.

Як відомо, К. Маркс був одночасно геніальним вченим і разом з тим – полум'яним революціонером, захисником інтересів пролетаріату. Коли наукова об'єктивність приходила у суперечність з революційними ідеями, він віддавав перевагу останнім.

Так само і В. Ленін використовував філософські міркування задля обґрунтування пролетарської, комуністичної ідеології. Саме такий характер має «Матеріалізм та емпіріокритицизм», який за літературним жанром відноситься швидше до публіцистики, аніж до наукової літератури.

Матеріалізм та ідеалізм знаходяться у відношенні суперечності. Існують кілька шляхів розв'язання суперечностей. Перший – подолання однією протилежністю іншої. Другий, на який вказав ще Гегель, – досягнення гармонії між ними. Що означає гармонія між свідомістю та буттям? Вона означає, що свідомість відповідає буттю, її зміст, знання відповідає справжньому стану речей, тобто це знання є істинним. З іншого боку, буття, реальність у своєму розвитку відповідають ідеям щодо цього розвитку, що містяться у свідомості. Іншими словами (термінологією світогляду), людина правильно розуміє реальність і здійснює її (реальності) розвиток у потрібному людині напрямку.

Розглядаючи питання про гармонізацію протилежностей як метод розв'язання суперечностей, доцільно звернутись до гегелівської тріади «теза – антитеза – синтез». Теза й антитеза є протилежностями, вони знаходяться між собою у відношенні суперечності. Але теза не знищує антитезу чи навпаки, вони зливаються у синтезі.

Ці питання тісно пов'язані з суспільним життям.

Маркс проголосив: «Філософи досі лише пояснювали світ, але справа полягає в тім, щоб змінити його» [3, с. 3]. Маркс мав

на увазі соціальний світ, в якому точилась гостра класова боротьба між пролетаріатом і буржуазією. Маркс глибоко переймався злидненным становищем пролетарів і взяв активну участь в їхній боротьбі з буржуазією. Разом з Енгельсом він сформував пролетарську ідеологію. Схема їхніх міркувань виглядала так: пролетаріату повинна належати провідна роль у суспільстві, оскільки він безпосередньо виробляє матеріальні блага, а вони є основою життя, вони мають першочергове значення для суспільства, перш ніж займатись духовними проблемами, слід забезпечити матеріальні умови для життя. Для обґрунтування цих тверджень він використав положення про те, що матерія знаходиться у стані боротьби зі свідомістю і є первинною.

Це, матеріалістичне рішення основного питання філософії виявилось важливим як підґрунтя основної думки пролетарської ідеології про правомірність провідної ролі пролетаріату в суспільстві.

Варто зазначити, що з точки зору комуністів їх боротьба з тими, хто дотримується протилежних поглядів, повинна закінчуватись знищенням ворогів. Їх підхід до розв'язання ідеологічних конфліктів виражений Максимом Горьким: «Якщо ворог не здається, його знищують».

Однак в сучасному світі боротьба робітників з власниками засобів виробництва, в тім числі й ідеологічна, відійшла на другий план у житті людства, а на перший план вийшли необхідність подолання загрози атомної війни та екологічної катастрофи. В ідеологічному плані потрібне певне замирення класів в ім'я розв'язання цих глобальних проблем і збереження життя людства. Конфлікти у сучасному суспільстві необхідно вирішувати шляхом досягнення гармонії між протилежними сторонами, відшукання консенсусу. Зрозуміло, що визначну роль тут повинне відігравати право.

На наш погляд, наведений вище висновок, зроблений В.С. Лутаєм, можна уточнити. Якщо у XIX-XX сторіччях при обговоренні питання про співвідношення свідомості та буття (в тім числі суспільної свідомості та суспільного буття) як основного питання філософії на перший план висувалось питання про те, що є первинним, а що вторинним, то у XXI сторіччі насамперед слід вести мову про те, як їх гармонізувати, узгодити одне з одним, потрібно, щоб вони відповідали одне одному. Якщо свідомість відповідає буттю, то це означає, що вона досягла істини щодо буття, тобто щодо сущого. Якщо буття узгоджене зі свідомістю, то воно відповідає нашим уявленням про те, яким воно має бути, тобто належному. Практичне завдання людини у

цьому світі й полягає в тім, щоб досягти істини про буття, на цій основі побудувати картину належного і відповідним чином змінити буття. Тоді матиме місце гармонія свідомості та буття.

До речі, питання про відношення людини й світу має також особистісне значення, і дуже серйозне. Воно пов'язане з питанням про сенс життя. Якщо людина не розуміє, для чого вона живе, вона може накласти на себе руки. Втрата сенсу життя є важливою причиною суїциду.

Якщо повернутись до питання про гармонію матерії та свідомості, то її втіленням повинна бути і людина. В ній поєднано духовне з тілесним і бажано, щоб це поєднання було гармонійним, відповідно до відомого висловлювання «У здоровому тілі – здоровий дух!».

Можна сказати, що філософія має практичне значення як чинник формування світогляду не лише для суспільства загалом та особистості, але й для кожної більш-менш стійкої групи людей, великої чи малої – сім'ї, трудового колективу, класу, нації тощо. Свої уявлення про людину і світ мають молодь, дорослі та люди похилого віку. Кожна група людей має свою життєву філософію і філософія як наука здатна стати у пригоді кожній такій групі.

Звернемось тепер до найактуальнішої сьогодні проблеми – війни між нашою державою та Російською Федерацією. Причина її полягає в тім, що Кремль знов повернувся до своїх імперських амбіцій. Президент Росії В. Путін в Посланні Федеральним Зборам (2005 р.) назвав крах Радянського Союзу найбільшою геополітичною катастрофою століття.

Відомий російський економіст Є.Т. Гайдар у вступі до книги «Загибель імперії. Уроки для сучасної Росії» (2006 р.) пише, що у Росії має місце постімперський синдром. Проблема країни, що зіткнулася з постімперським синдромом, в тому, що розпалити почуття ностальгії по втраченій імперії легко. Заклики до її відновлення на практиці не реалізуються. Сказати: «відновлення імперії – благо для народу» не важко. Це гасло приречене на популярність. Але реальність в тому, що відродити імперію неможливо [4, с. 6].

Досвід російських невдач в 2003–2004 рр. в Грузії, Аджарії, Абхазії, на Україні, в Молдові – продовження «колекції помилок», які задовго до них робили інші. Але для постімперської свідомості прийняти цей факт важко. Легше повірити у те, що нас перемогли не грузини або українці, а що за ними стоїть «світова змова». Якщо приймати рішення в рамках цієї парадигми, можна, образившись на всіх, продовжувати робити одну помилку за другою [4, с. 6].

Гайдар вважає, що постімперський синдром – хвороба. Росія проходить через її небезпечну стадію. Намагатися знов зробити Росію імперією – означає поставити під питання її існування. Ризик руху в цьому напрямку дуже високий [4, с. 11].

Війна з РФ має дуже важливу ідеологічну складову. Кремль забезпечив собі підтримку переважної більшості населення Росії шляхом вмілої масмедійної пропаганди, побудовано на відвертій брехні.

Але справа не тільки в тім, що масмедія РФ обманюють російських громадян. Слід врахувати російську ідею, котра вже протягом кількох століть є стрижнем ідеології росіян. Російська ідея виражає історичну своєрідність і особливе покликання російського народу. Особливої актуальності вона набула після краху СРСР і духовного вакууму, що виник після нього. На неї покладають особливі надії по відродженню Росії. Дослідники вважають, що російська національна ідея сформувалася у XVI ст. і виразилася в ідеї православної монархії (слід згадати гасло ченця Філофея «Москва – Третій Рим»). Російська ідея містить уявлення про російський народ як богоносця. Деякі дослідники вважають, що за російською ідеєю приховуються геополітичні амбіції, а також ідеологія російського великодержавного шовінізму та імперіалізму.

Доводиться визнати, що ці амбіції поділяє дуже велика частина російської інтелігенції. Зокрема, такий відомий її представник, як О.І. Солженіцин у брошурі «Як нам облаштувати Росію» пише, що він сам – майже наполовину українець і звертається до українців «як СВІЙ». Він не згодний, що Центральна Рада у 1917 році оголосила вихід України з Росії [5, с. 3]. Він не розуміє, як можна «по живому відрубати Україну» [5, с. 4]. «Сьогодні, – пише О.І. Солженіцин, – відокремлювати Україну – означає різати через мільйони сімей і людей...» [5, с. 4]. Він вважає, що замість СРСР треба створити Російський Союз, тобто відновити Російську імперію у новій формі. Й Україна, на його думку, повинна увійти до складу цього союзу. «Брати! – закликає він. – Не треба цього жорстокого розділу!» [5, с. 4]. Отже, на його думку, Україна не має права бути незалежною, суверенною державою.

Ефективність антиукраїнської кремлівської пропаганди пояснюється також менталітетом пересічного росіянина. Відомі російські соціологи Юрій Левада і Лев Гудков в результаті своїх досліджень вивели висновок, що пересічний росіянин є «масовидним деіндивідуалізованим, протипоставленим усьому своєрідному, легко керованим, з простими і зрозумілими запитами – вижити. Усе це поєднується з пасивною вірою в те, що

в майбутньому буде краще – незрозуміло як, але буде. Помножити це на патерналістські установки – простіше кажучи, «держава завжди за все відповідає». Зона особистої відповідальності крихітна, від неї відхрещуються всюди, де тільки можна. «Пан добрий, пан нас розсудить, пан нас пожаліє. Наш пан сильний, найсильніший слон». Такий їх висновок.

Відомий російський кінорежисер А.С. Кончаловський у своєму фільмі «Вся правда» (який швидше є відеозаписом його промови) сказав: «Величезна більшість населення Росії у фундаментальних своїх характеристиках не змінювалось протягом багатьох століть».

В українського народу – інший менталітет. У нас відбулась революція гідності. Ті, хто вийшли на Майдан, хочуть бути вільними і хочуть самі відповідати за себе, за своє життя, самі вирішувати свою долю. Вони керуються принципом: «Свободу не дають, а беруть».

Для української держави величезне значення має та обставина, що менталітет пересічного росіянина досить поширений на сході та півдні України, особливо в Криму.

Слід підкреслити, що менталітети склалися історично відповідно до географічного положення й історичних обставин України та Росії.

Ми повинні протиставити ідеології Кремля ідеологію народу України. Але, на жаль, такої ідеології нема. Її потрібно ще створити, і зробити це треба якомога швидше. Її стрижнем має стати українська ідея. Український народ мав таку ідею. Вона була сформована десь років 100 назад, і була аналогічною російській ідеї. Можна тут згадати і гасло польських націоналістів, які прагнули відродити Польщу на території «від можа до можа», тобто від Балтійського моря до Чорного. Українська ідея була виражена у пісні П. Вербицького та Чубинського, перший куплет і приспів якої є державним гімном України. Другий куплет такий:

«Станем, браття, в бій кривавий

Від Сяну до Дону,

В ріднім краї панувати

Не дамо нікому».

Зрозуміло, що ідея розбудови Української держави на території від Сяну (річка на Львівщині та в Польщі) до Дону не може слугувати стрижнем ідеології сучасного українського народу. За останнє сторіччя світ кардинально змінився. Крім того, нині поняття українського народу є політичним, а не етнографічним. Нинішній український народ – це спільнота усіх громадян Української держави незалежно від національності.

Вітчизняна філософія має стати теоретичним підґрунтям ідеології сучасного українського народу, яка б об'єднала усіх громадян нашої держави і допомогла вистояти у війні з Російською Федерацією, подолати нинішню соціально-політичну кризу.

Головна ідея вітчизняної філософії як підґрунтя сучасної національної політичної ідеології – ідея гармонії.

Відповідно перед вітчизняною філософією права постає завдання допомогти юристам України сформувати таку правосвідомість, яка б зробила можливим належне перетворення вітчизняної правової реальності, наблизити її до європейської, створити повноцінне громадянське суспільство, і розбудувати соціальну, демократичну, правову державу європейського типу.

Досі українське право було знаряддям влади, яке дозволяло їй тримати народ у покорі; нині право має стати знаряддям народу, за допомогою якого він зможе захистити свої права. Йдеться про радикальну зміну суті й функцій вітчизняного права.

Основне питання світогляду – питання про відношення людини і світу. Філософія є теоретичним світоглядом. Вона виникла і до сьогодні розвивається як комплекс досліджень світоглядних питань і передусім – питання про відношення людини до світу.. Тому це питання є також основним питанням філософії. У філософських категоріях воно виглядає як питання про відношення свідомості, духу та матерії, буття.

Погляди матеріалістів та ідеалістів щодо першої сторони основного питання філософії суперечать одне одному. У наш час суперечності у філософії й у суспільному житті треба розв'язувати шляхом гармонізації протилежностей, знаходження консенсусу. Якщо свідомість знаходиться в гармонії з матерією, то це означає, що зміст свідомості, знання відповідає дійсності, є істинним, правильно відображає суще і що розвиток матерії визначається свідомістю, суще перетворюється на належне. Принцип гармонії протилежностей потрібно покласти і до підґрунтя нової української ідеології, яка б об'єднала усіх громадян України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лутай В. С. Основной вопрос современной философии. Синергетический подход / В. С. Лутай. – К. : Парапан, 2004. – 156 с.

2. Ленин В. И. Материализм и эмпириокритицизм / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Т. 18.

3. Маркс К. Тезисы о Фейербахе / К. Маркс, Ф. Энгельс // Собрание сочинений. – Т. 3.

4. Гайдар Е. Т. Гибель империи. Уроки для современной России / Е. Т. Гайдар. – М. : РОССПЭН, 2006. – 448 с.

5. Солженицын А. И. Как нам обустроить Россию / А. И. Солженицын. – М. : Правда, 1990. – 14 с.